

MONUMENTEN VAN STEEN

— SPRAAKVERWARRING —

MEGALIETEN, HUNEBEDDEN, DOLMENS, MENHIRS

Elk boek dat zichzelf wil respecteren, begint met een afbakening van zijn onderwerp en een begripsomschrijving. Daar ontkomt niemand aan; per slot van rekening moeten we afspreken waarover we praten. Wij hebben het in dit boek over ‘megalieten’ of ‘megalithische monumenten’, maar hoe definiëren we die dingen? Zoals vaker het geval is, ligt een sluitende en algemeen aanvaarde definitie niet voor de hand. Een precieze afbakening van ons onderwerp blijkt ook in dit geval moeilijk.

De trouwe *Van Dale* omschreef een megaliet tot voor kort als een ‘reuzenstein, met name primitief gedenkteken uit de oudheid’. De recente versie van het woordenboek zegt: ‘groot rotsblok dat in de prehistorie werd gebruikt als monument of graf’. Tja, van dik hout zaagt men planken. Met zulke omschrijvingen kunnen we alle kanten op, en misschien hadden ze bij *Van Dale* nog gelijk ook dat ze zich wijselijk op de vlakke hielden.

Hoewel... Zo vaag was *Van Dale* nu ook weer niet. Door te spreken van een ‘gedenkteken’, ‘monument’ of een ‘graf’ geeft het woordenboek niet alleen een woordverklaring, maar tegelijkertijd een interpretatie. Of deze klopt, en vooral of ze volledig is, maakt precies het onderwerp uit van dit boek.

MEGALIETEN

Bij onze speurtocht naar definities en omschrijvingen kunnen de geschiedschrijving en de etymologie ons meer dan een handje helpen. Zo weten we dat de term ‘megaliet’ nog niet zo lang meegaat, maar pas tijdens het begin van de 19de eeuw is ontstaan. In die tijd begon men volop de nog zichtbare en tastbare overblijfselen van het verleden te bestuderen en op te graven, en ontstond de archeologie als een zelfstandige wetenschap. In deze context heeft naar verluidt de oudheidkundige Algernon Herbert, een decaan van het Merton-college in Oxford, in 1830 de term ‘megaliet’ gesmeed. Naar de mode van zijn tijd plakte hij daarvoor twee Griekse woorden, in dit geval *mega* (groot) en *lithos* (steen), tot een nieuw wetenschappelijk begrip aan elkaar: megaliet. Aanvankelijk kende zijn verzinsel weinig bijval; pas tijdens het Congrès International d’Anthropologie et d’Archéologie Préhistoriques te Parijs in 1867 zou zijn term voor het eerst op een wetenschappelijk forum zijn gebruikt.

Letterlijk is een megaliet een ‘grote steen’. Als woordverklaring blijft dat behoorlijk vaag en helpt het ons weinig vooruit. Herbert besefte dat zelf ook en daarom voerde hij meteen een beperking door. Met ‘megalieten’ doelde hij expliciet op de monumenten die tijdens de prehistorie – meer bepaald de nieuwe steentijd en de bronstijd, meer over die termen in het volgende hoofdstuk – in Europa uit ruwe stenen werden gehouwen en zonder metselwerk werden opgetrokken. Concreet dacht Herbert aan constructies als hunebedden, dolmens en menhirs. Het bekendste voorbeeld was ook in zijn tijd reeds Stonehenge, een bouwwerk in het zuiden van Engeland.

De betekenis van het woord ‘megaliet’ zoals Herbert het formuleerde, krijgt tegenwoordig vrij algemeen bijval. Maar toch stellen enkele auteurs zich rekkelijker op dan andere. Zo beschouwen sommigen bijna elk redelijk groot prehistorisch monument dat met ruwe stenen is gemaakt, als een megaliet. Maar dat levert een erg ruime definitie op, die uiteindelijk nergens toe leidt. Want dan moeten we ook de nuraghi (torens uit de bronstijd) van Sardinië, de prehistorische muren van Jericho en de beelden op Paaseiland meerekenen. Dat mag natuurlijk, maar daarmee belanden onwerkbaar veel vormen van architectuur op de megalithische stapel.

In navolging van Herbert beperken wij ons liever tot de monumenten zoals onze hunebedden, menhirs en dolmens, al haasten we ons om daarmee verwante constructies eraan toe te voegen. Een houten

dolmen zoals wellicht eentje in het Limburgse Stein werd opgegraven, rekenen we om pragmatische redenen eveneens tot de megalieten. Een af en toe gebruikte term als *megaxyle* – afgeleid van de Griekse woorden *mega* (groot) en *xylos* (hout) – voor dit soort houten constructies negeren we omdat in de praktijk bijna niemand hem in de mond neemt.

MENHIR

Om een en ander overzichtelijk te houden, maken we binnen de megalithische monumenten een onderverdeling. Allereerst hebben we de op zichzelf staande stenen, ‘menhirs’ genaamd. Iedere liefhebber van stripverhalen weet wat we daarmee bedoelen omdat de held Obelix graag met een dergelijke kei rondzeult.

Ook het woord menhir zou door wetenschappers zijn gesmeed, al bestaat onzekerheid over wie precies verantwoordelijk was. Mogelijk was dat de Bretoen Théophile-Malo de La Tour d’Auvergne-Corret, een amateurhistoricus en Keltenliefhebber. Hij was actief rond het eind van de 18de eeuw, toen men geen idee had dat de wereld en de mensheid een lange evolutie hadden gekend en men evenmin wist hoe oud de aarde kon zijn. Darwin lag veraf en het besef dat de mensheid zowel biologisch als historisch een evolutie had ondergaan, moest nog rijpen. Ook de veelgebruikte indeling tussen steentijd, bronstijd en ijzertijd moest nog doorbreken. Hooguit maakten oudheidkundigen een onderscheid tussen wat ze zagen als het tijdperk vóór, en het tijdperk ná de zondvloed. Ante- en postdiluviaal noemden ze dat (*diluvium* = zondvloed; *ante* = voor; *post* = na), termen die tegenwoordig bijna geen mens meer hanteert.

Zowat iedereen ging uit van de opvatting dat onze planeet met alle planten, dieren en mensen in één week tijd was geschapen. Volgens de Ierse aartsbisschop James Ussher uit het begin van de 17de eeuw had de schepping plaatsgevonden op 22 oktober van het jaar 4004 v.C. John Lightfoot van de universiteit van Cambridge wist zelfs dat dit om negen uur ’s ochtends was gebeurd. Voor zijn berekening hadden Ussher en Lightfoot al de bekende jaartallen, leeftijden en geboortedata uit het Oude Testament naast elkaar geplaatst en opgeteld. Dat bracht hen tot het jaartal 4004 v.C., terwijl volgens hetzelfde rekenwerk de zondvloed in 2348 v.C. had plaatsgevonden.

Voor de naamgeving van onze megalithische monumenten had deze gedachtegang ingrijpende gevolgen. Uit klassieke teksten als die

MENHIR LANGENSTEIN UIT WALLERSHEIM IN DE EIFEL.

---

van Julius Caesar wist La Tour d'Auvergne dat rond het begin van onze jaartelling de Romeinen bij ons de baas kwamen spelen. Caesar vertelde eveneens dat hij bij die gelegenheid de Gallische Kelten had veroverd. Daarmee was voor La Tour d'Auvergne de conclusie onontkoombaar: voor de komst van de Romeinen woonden bij ons Galliërs. En aangezien in de ogen van La Tour d'Auvergne van een evolutie geen sprake kon zijn, moest alles en iedereen die ouder waren dan de Romeinen vanzelfsprekend Keltisch zijn. Ook de megalieten.

Daarom gebruikte La Tour d'Auvergne geen Griekse maar Bretonse woorden om de term 'menhir' te construeren. Het Bretons was de Keltische taal van Bretagne, een regio waar nog altijd duizenden van dergelijke keien recht staan. De plaatselijke bevolking noemde ze *ar-men-ir*. La Tour d'Auvergne maakte daar menhir van, gebruikmakend van de Bretonse woorden *maen* (steen) en *hir* (lang). Zo bekeken is een menhir een 'lange steen', en deze omschrijving treffen we in meer taalgebieden aan. Duitsland kent op verschillende plaatsen een *Langenstein*.

De eerste beperking die we zo-even bij het woord megalieten hebben gemaakt, namelijk dat we alleen kijken naar monumenten uit de nieuwe steentijd en daarbij aansluitend de bronstijd, blijft hier van toepassing. Want ook later, tijdens de ijzertijd en de oudheid, werden min of meer vergelijkbare stenen rechtop gezet, en soms bevatten die zelfs uitgehouwen figuren. De Kelten in Zuid-Frankrijk hebben er zo een heleboel geplaatst, en ook de Grieken en Romeinen deden dat. Om zulke monumenten van onze menhirs te onderscheiden, noemen we ze meestal stèles: stenen of zuilen met een in reliëf gebeeldhouwde voorstelling en/of tekst. Stèles zijn voor ons te recent en te gesofisticeerd om ze tot onze megalieten te rekenen.

STENEN IN EEN CIRKEL

Af en toe staan meerdere menhirs achter elkaar en vormen ze samen een rij die kilometerslang kan uitvallen. Een enkele keer maakt ook een dolmen of hunebed er deel van uit. Zodra een dergelijke rij ten minste drie menhirs en/of dolmens bevat, spreken we van een *alignement* – naar het Franse woord *aligner* dat ‘op een rechte rij plaatsen’ betekent.

In andere gevallen vormen menhirs een meetkundige figuur, meestal een cirkel. Zo’n figuur wordt een cromlech genoemd. Dat is een samenvoeging van twee woorden uit het Welsh, de oude Keltische taal van Wales: *crom* (gebogen) en *lech* (steen). Letterlijk is een cromlech een ‘gebogen steen’, maar deze betekenis volgt niemand. Tegenwoordig bedoelt men met een cromlech een groep megalieten in een cirkel, eventueel in een vierkant of rechthoek.

Tenminste: dat is zo in het Nederlands, Frans en Duits. In het Engels noemen ze megalieten in een cirkel liever een *stone circle* (steencirkel). De term cromlech neemt een Brit niet snel in de mond. Doet hij dat toch, dan doelt hij vaak op een dolmen. Van een spraakverwarring gesproken. Gelukkig is het Engelse cromlech in deze betekenis bijna uitgestorven; een moderne Brit spreekt in dit soort gevallen liever van een *burial chamber* (grafkamer).

DROMBEG STONE CIRCLE (EEN CROMLECH) UIT DE OMGEVING VAN CORK
IN IERLAND.

DOLMEN (1)

Indrukwekkender dan menhirs zijn dolmens: monumenten gevormd door ten minste twee draagstenen onder ten minste één deksteen. Daardoor bevat een dolmen zeker één kamer, of op zijn minst een afgebakende en overdekte ruimte.

Over de oorsprong van het woord 'dolmen' bestaat tamelijk veel zekerheid: La Tour d'Auvergne schreef dat zulke monumenten in Bretagne *dolmins* werden genoemd, een woord dat hij overnam. Vanaf het begin van de 19de eeuw veranderde dat gaandeweg in dolmens. Het gaat om een samenstelling van twee Bretonse woorden: *taol* of *tol* (tafel) en *maen* of *men* (steen). Een dolmen is letterlijk een 'stenen tafel', al valt het in de praktijk niet mee om op zo'n constructie te eten: meestal is de bovenkant van de deksteen te ongelijk of te bolvormig om er serviesgoed op te plaatsen, en tevens ligt een deksteen zelden waterpas. Maar dat dondert niet; 'stenen tafel' is en blijft een aansprekende omschrijving.

Toch bestaat ook in dit geval verwarring. In Frankrijk en België wordt de term dolmen vlot in deze betekenis gebruikt, maar elders zit dat anders. Op de Britse Eilanden is men zuiniger met het woord. Daar praten ze liever over een neolithische burial chamber of iets van dien aard.

Soms wordt ook een onderscheid gemaakt tussen een 'gewone' dolmen, zeg maar een vrij vierkante constructie met een deksteen en enkele draagstenen, en een *allée couverte*. Een *allée couverte* bezit eveneens draagstenen en dekstenen, maar is uitgesproken rechthoekig en heeft zijn ingang in een van de twee korte zijden. Een goede Nederlandse vertaling voor 'allée couverte' hebben we niet, al komen omschrijvingen als een 'overdekte gang' of een 'galerijgraf' aardig in de richting. In het Engels praat men in zulke gevallen van een *gallery grave*, in het Duits van een *Galeriegrab*.

DOLMEN DE LA GANGUILLE BIJ CHARLEVILLE-MÉZIÈRES IN
NOORD-FRANKRIJK.

DOLMEN (2)

In Nederland, en in heel het gebied van de trechterbekercultuur (dat is de cultuur die in Noordwest-Europa verantwoordelijk was voor de bouw van megalithische monumenten), geeft men het woord dolmen een andere inhoud. In Nederland spreken ze liever over een hunebed, in Duitsland over een *Riesengrab* (reuzengraf). Als onderzoekers binnen de trechterbekergroep toch de term 'dolmen' in de mond nemen, dan doelen ze meestal op duidelijk afgesloten grafkamers zonder een voorportaal, en met hun ingang in een korte zijde van de kamer. Een Nederlands voorbeeld is het monument D12 in Eext, waar zelfs wordt gesproken van een oerdolmen (soms als 'Urdolmen' gespeld) of een primitieve dolmen. Een oerdolmen is in deze context een vierkante of rechthoekige kamer, gestut door een of meer platte rechtopstaande zijstenen en afgesloten door één grote deksteen.

Min of meer vergelijkbaar met een oerdolmen is een 'steenkist'. Alleen is een steenkist kleiner. In principe zit een steenkist helemaal in de grond, terwijl een (oer)dolmen op zijn minst gedeeltelijk boven het maaiveld uitsteekt. Een steenkist is weinig meer dan een gat in de bodem. De vloer is met keitjes bedekt en de zijwanden zijn met flinke keien verstevigd. Een deksteen ontbreekt, al rustte vroeger over het geheel mogelijk een houten plank. Vaak bezit een steenkist geen aparte ingang. Dat hoefde ook niet: omdat er geen deksteen lag en de andere stenen relatief klein waren, kon men makkelijk opnieuw de kamer betreden.

HUNEBED (1)

In het Engels worden hunebedden nogal eens als *passage graves* omschreven. Met de term *passage* (doorgang of ingang) wordt bedoeld op de zij-ingang die we bij zulke monumenten aantreffen. Hunebedden hebben in een van hun twee lange zijden een goed zichtbare ingang, vaak gevormd door een extra stel rechtopstaande stenen die haaks op het monument staan. Daarmee zien hunebedden er anders uit dan bijvoorbeeld de allées couvertes uit België en Frankrijk, die zoals gezegd hun ingang in een van de twee korte zijden hebben.

Voor de etymologische oorsprong van de naam 'hunebed' bestaat een stoet verklaringen. Zo noemt de Franse archeoloog en megalietenkenner Jean-Pierre Mohen het element 'hun' een verbastering van 'hen', oftewel een kip. Hunebedden zouden volgens Mohen in de volks-

overlevering iets als kippenbedden of desnoods kippenhokken zijn geweest. Leuk bedacht maar compleet uit de lucht gegrepen.

Een tweede verklaring voor het woord hunebed is meer mythisch dan historisch. In vroegere tijden beweerden fantasten dat onze hunebedden (of hunnebedden) door de Hunnen waren gebouwd. In de nadagen van het Romeinse Rijk trokken deze nomaden uit Mongolië naar het westen en plunderden naar hartenlust. Vooral hun leider Attila was berucht. Hun strooptochten in het westen duurden een eeuw of twee, tot ze in 452 bij het Franse Châlons-sur-Marne tot staan werden gebracht.

HET ZOGENAAMDE LANGGRAF Ó,
EEN HUNEBED IN LYNDESKOV
BIJ ODENSE (DENEMARKEN).

Maar hun faam zinderde lang na. Steeds meer kregen de Hunnen in de verbeelding mythische proporties en begonnen ze op reuzen te lijken. Als de bevolking een angstaanjagend fenomeen niet begreep of niet vertrouwde, werd het de Hunnen toegeschreven. Ook de hunebedden. Sterk en ruig als de kerels waren, hadden zij onze stenen monumenten gebouwd om op te rusten, zo vertelde men.

Een derde etymologische verklaring sluit hierbij aan en suggereert dat de monumenten door reuzen waren opgetrokken. Niet toevallig worden hunebedden in andere talen ook 'reuzenbedden' genoemd: *Riesengräber* in het Duits of *tombes des géants* in het Frans. In het Duits is een *Hüne* nog altijd een reus of een boom van een kerel. Het dialect van Drenthe kende vroeger eveneens het woord *hune*, dat reus betekende.

Het ontstaan van deze verklaring ligt voor de hand. Men kon zich niet voorstellen dat onze primitieve voorouders al tot zulke grote monumenten in staat waren. Reuzen moesten dat hebben gedaan. Niemand twijfelde eraan dat zulke wezens echt hadden bestaan, aangezien de Bijbel ze vermeldt onder de naam 'Huynen' (bijvoorbeeld in Genesis 6:4). Slechts door de zondvloed waren ze van de aardbol verdreven. Maar voor deze ramp plaatsvond, hadden reuzen de hunebedden al gebouwd, zo vertelde in de 12de eeuw de Deense schrijver Saxo Grammaticus.

HUNEBED (2)

De dominee en arts Johan Picardt (1600-1670) uit Coevorden heeft als eerste oudheidkundige uitgebreid over de Nederlandse hunebedden geschreven. Hij had het over 'gemene, barbaarse en wrede Reuzen, *Huynen*, Giganten [...] die God noch de mensen vrezen en alleen maar geboren zijn om het menselijke ras naar de ondergang te leiden.' Zij lagen onder de steenhopen begraven, die daarom 'hunebedden' werden genoemd.

Picardt had goed naar de Drentse bevolking geluisterd als die verhalen over reuzen opdiste. Zoals blijkt uit de Nederlandse Volksverhalenbank van het Meertens Instituut, waren Drentenaren behoorlijk creatief. Zo werd verteld dat bij de heuvels die samen de Hondsrug vormen, vroeger speelse reuzen grote zwerfkeien als knikkers gebruikten. Andere reuzen gooiden de stenen door het zwerk naar elkaar, van Buinen naar Borger en van Borger naar Drouwen. Uiteindelijk bouwden ze er in de dorpskernen hun hunebedden mee. Maar een enkele

keer gooiden de reuzen mis: daardoor staan in Gieten en Rolde de hunebedden buiten de dorpskom. Dat de reuzen werkelijk sterke handen hadden, bewijst een deksteen van hunebed D45 in Emmerdennen. Daarop kun je zien met hoeveel kracht een reus de kei had vastgeklemd: de afdruk van zijn vuist staat er nog steeds in.

Het geloof in reuzen hield lang stand. Zelfs toen tijdens de 17de eeuw in het grote hunebed van Borger botten van een normaal menselijk formaat werden aangetroffen, bleef het overeind. Zo schreef in 1694 de medicus Ludolf Smids in zijn *Schatkamer der Nederlandsche oudheden* dat de reuzen door gewone mensen waren verjaagd. Dat verklaarde de aanwezigheid van menselijke botten in de hunebedden.

Picardt wist zelfs waar de reuzen hadden gewoond: in het verdwenen Hunsow, een stad bij de rivier de Hunze tussen Exloo en Valthe. Hunsow zou zijn gesticht door reuzen uit Scandinavië, die de Hunze waren afgevaren en bij Exloo een haven hadden aangelegd. In 808 werd de haven door Noormannen verwoest, en veranderd in de ruïne waarvan Picardt dacht de restanten te hebben opgespoord.

Bij Exloo staan inderdaad een paar hunebedden. Wat dat betreft had Picardt gelijk. Maar verder hield zijn relaas geen steek. Picardt meende in Hunsow restanten van straten van een stad te zien; tegenwoordig weten we dat het gaat om overblijfselen van *Celtic fields* (letterlijk: 'Keltische akkers', al is de term Keltisch in dit geval niet correct). In de archeologie noemen ze Celtic fields ook wel 'raatakkers'. Het betreft vierkante veldjes uit de late bronstijd en de ijzertijd, dertig tot vijftig meter breed en omgeven door een verhoging of wal van dertig tot vijftig centimeter hoog. De velden zijn inmiddels verdwenen, maar de wallen bleven hier en daar zichtbaar. Vanuit de lucht lijken ze op een verzameling grote raten tegen elkaar. Dat zijn de straten die Picardt meende op te merken.

CAIRN

Hier en daar staan dolmens gewoon boven het maaiveld, maar in andere gevallen liggen ze gedeeltelijk of helemaal ingegraven. In het Belgische Wéris, bij Durbuy, is dat bijvoorbeeld het geval. Op andere plekken maken een of meer dolmens deel uit van een groter geheel, en werden ze verborgen onder een kunstmatige heuvel, of tumulus, van aarde of van op elkaar gestapelde stenen. Zo'n geheel kan gemakkelijk vijftig meter breed uitvallen.